

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Eric Lindgren

Livstids fängelse – Relevant i vår tid?

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på Juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Elsa Trolle Önnerfors

Termin för examen: VT13

Innehåll

SUMMARY	1-2
SAMMANFATTNING	3
1 INLEDNING	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Uppsatsens syfte - problemformulering	4
1.3 Frågeställningar och avgränsningar	4-5
1.4 Metod och teori	5
1.5 Material	5-6
1.6 Forskningsläge	6-7
1.7 Disposition	7
2 LIVSTIDSSTRAFFETS HISTORIA	8
2.1 De tidiga straffen	8
2.2 Straffen under medeltiden	8-9
2.3 Äldre vasatiden och stormaktstiden	9-10
2.4 Upplysningstiden	10-11
2.5 1864 års strafflag – livstidsstraffet införs	11-12
2.5.1 Tiden efter införandet av 1864 års strafflag	12
2.6 1900-talet	13-14
2.6.1 Karl Schlyter	15
2.6.2 Brottsbalkens införande	15-16
2.6.3 Ny straffrättspolitik	16
2.6.4 1900-talets slut	17
2.6.5 2000-talet	17
3 LIVSTIDSSTRAFFET IDAG	18
3.1 Högsta domstolens dom i NJA 2007 s. 194	18
3.2 Omvandlingslagen	19-20
3.3 Regeringens nådeinstitut	20

3.4	Regeringens ståndpunkt	20
4	DISKUSSION KRING LIVSTIDSSTRAFFET	21
4.1	Argument för livstidsstraffet	21-22
4.2	Argument mot livstidsstraffet	22
5	ANALYS OCH SLUTSATSER	23
5.1	Livstidsstraffets tillkomst och utveckling	23-24
5.2	Högsta domstolens dom i NJA 2007 s. 194	25
5.3	Omvandlingslagen och regeringens nådeinstitut	25-26
5.4	Slutsatser	26
5.4.1	Livstidsstraffets relevans i 2000-talets Sverige	26-27
5.4.2	En modern påföljd?	27
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	28-29
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	30

Summary

This bachelor's thesis investigates the question if the sentence of life imprisonment in Sweden ought to be maintained in its present form. The thesis makes a historical description of the sentence since its purpose is to clarify whether the life sentence is an appropriate penalty in today's modern society founded on the rule of law.

In order to explain how the life sentence has come into use and been given its present meaning this thesis is based on a perspective focusing on the development of the law. It follows the development of the criminal law in Sweden from the Middle Ages to the 19th century when the prison sentence and the life sentence came to replace earlier corporal punishment, penal servitude and in a sense also death penalty.

The death penalty was abolished in 1921 and replaced by the life sentence, which became the most severe penalty of the law. Initially most people accepted the penalty and they saw it as a natural and humane alternative to the death penalty but in time the criticism increased and the life sentence was considered jeopardizing the rule of law since it was indefinite in time.

The life sentence survived while at the same time the other time-indefinite sanctions were abolished at the end of the '70s and the beginning of the '80s. The reason for why the security of the rule of law, which a time-definite penalty upheld was not more highly valid can in one way be ascribed to the conservative ideas regarding long-lasting prison sentences which had met sympathy at the cost of the Treatment Theory's beliefs.

During the end of the '90s and the beginning of the 21st century, the life sentence was in principle the common sentence for homicide. As an adaptation to the present situation and to the criticism, which was being held against the life sentence, a possibility to time-definite the penalty in court was given in 2006 through the institution of a new law. This decision meant a huge change since before the institution of the law, it had only been possible to apply for a time-definite life sentence through the government by petition for pardon.

In 2007 the Supreme Court pronounced that the life sentence should be reserved for the most severe cases of homicide. The legislator observed the problem and measures were taken in the form of an institution to a new, extended range of punishment which changed the alternative, time-definite prison sentence to be able to be imposed on between ten and eighteen years time. Through this legislation the courts were given a new possibility to take both extenuating and aggravating circumstances into consideration in the individual case.

The conclusion of the thesis becomes that the existence of the life sentence ought to be questioned since it is anachronistic and has played out its role, and because the courts already administer the penalty as if it was time-definite. The courts put the life sentence into practice this way since they know that there will be a second evaluation made by another court later on. A time-definite penalty should replace the life sentence.

Sammanfattning

Denna kandidatuppsats utreder frågan om straffet *livstids fängelse* i Sverige bör kvarstå i sin nuvarande utformning. I uppsatsen görs en beskrivning av den historiska bakgrunden till straffet. Uppsatsens syfte är att klargöra om livstidsstraffet är en försvarlig påföljd i vårt moderna rätts-samhälle.

Uppsatsen baseras på ett rättsutvecklingsperspektiv för att förklara hur livstidsstraffet fått sin nuvarande betydelse. Den följer straffrättens utveckling i Sverige från medeltid till 1800-talet, då fängelsestraff och livstidsstraff kom att ersätta tidigare kroppsaga, straffarbete och i viss mån även dödsstraff.

Dödsstraffet avskaffades 1921 och ersattes av livstidsstraffet som därmed blev lagens strängaste straff. Till en början accepterades straffet av de flesta och det sågs som ett naturligt och humanant alternativ till dödsstraffet. Efterhand tilltog kritiken mot att straffet var obestämt i tid eftersom det faktum ansågs äventyra rättssäkerheten.

Livstidsstraffet överlevde samtidigt som övriga tidsbestämda påföljder avskaffades under slutet av 70- och början av 80-talet. Att den rättssäkerhet som ett tidsbestämt straff inneburit inte prioriterades, tillskrevs de konservativa idéer om långvariga fängelsestraff som vunnit gehör på bekostnad av den s.k. behandlingsteorins teser.

Under slutet av 90-talet och början av 2000-talet var livstidsstraffet i princip det enda förekommande påföljdsvalet vid mord. Som en anpassning till rådande förhållanden och till den negativa kritik som framfördes mot livstidsstraffet, gavs 2006 en möjlighet för livstidsdömda att via den s.k. omvandlingslagen få sitt straff tidsbestämt i domstol. Detta beslut innebar en stor förändring, då det fram till dess endast varit möjligt att ansöka om tidsbestämning av livstidsstraff hos regeringen via nådeansökan.

År 2007 uttalade Högsta domstolen att livstidsstraffet skulle förbehållas de allvarigaste fallen av mord. Lagstiftaren uppmärksammade problematiken, en utökad straffskala instiftades och det tidsbestämda fängelsestraffet kan nu utdömas på mellan tio och arton års tid. På så vis gavs domstolarna en bättre möjlighet att ta hänsyn till förmildrande och försvårande omständigheter i det enskilda fallet.

Uppsatsens slutsats blir att livstidsstraffets varande bör ifrågasättas, då det dels p.g.a. otidsenlighet har spelat ut sin roll, dels redan i domstolar tillämpas som tidsbestämt eftersom generellt sett en andra bedömning kommer att göras. I dess ställe skulle ett tidsbestämt fängelsestraff införas.

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Livstidsstraffet har funnits i Sverige i nästan 150 år. Idag är det lagens strängaste straff och i princip utdöms straffet obligatoriskt för de allvarligaste fallen av mord.

I likhet med synen på dödsstraffet vid dess avskaffande för snart 100 år sen anses livstidsstraffet idag som en rättsosäker och otidsenlig påföljd, som inte passar in i en modern rättsstat. Detta har lett till att straffet numera inte innebär fängelse på livstid utan i praktiken rör sig om ett frihetsberövande på ungefär arton år.

Frågan om det till tid obestämda livstidsstraffet ska behållas har debatterats sen straffet infördes under mitten av 1800-talet. Från att ha varit en strid mellan förespråkare för den s.k. behandlingsteorin och dess tro på att dömda brottslingar via rehabilitering kan omvändas till laglydiga medborgare, och förespråkare för den s.k. klassiska skolan och dess tro på proportionella och förutsebara straff, har frågan utvecklats till att idag främst handla om rättssäkerhet för den dömda. Trots samhällsutvecklingen i övrigt är frågan om livstidsstraffets vara eller icke vara lika aktuell i våra dagar som när straffet infördes i Sverige för drygt 150 år sen.

1.2 Uppsatsens syfte – problemformulering

Uppsatsen är tänkt att analysera bakgrunden till livstidsstraffets utformning och dess nuvarande ställning i Sverige. Dess syfte är att klargöra om livstidsstraffet kan anses vara en försvarlig påföljd i dagens moderna rättssamhälle.

1.3 Frågeställningar och avgränsningar

Uppsatsen ställer frågan om:

- Livstidsstraffets relevans i 2000-talets Sverige och
- Vilka förändringar i rättstekniskt hänseende som vore förenliga med ett modernt synsätt på de straffbestämmelser som stipulerar livstids fängelse

I syfte att besvara frågeställningarna följer uppsatsen den rättshistoriska utvecklingen.

Olika tidsepoker ges olika stort utrymme beroende på deras relevans i förhållande till livstidsstraffets framväxt i Sverige. Därmed kommer uppsatsen att mera ingående behandla 1800-talet när frihetsberövande genom fängelsestraff infördes men framförallt uppehålla sig i 1900-talet, när detta system kom att utvärderas mer grundligt. Den tidigare historien avhandlas mer kortfattat. Tanken är att läsaren ska kunna följa livstidsstraffets historia och utveckling i Sverige fram till våra dagar.

Det hade varit intressant att jämföra utvecklingen av livstidsstraffets användning i andra länder, däribland Norge, och se bl.a. om Norges lösning med en interneringsmöjlighet hade kunnat vara ett alternativ för Sverige. Andra aspekter som också hade undersökts mer djupgående i mån av utrymme är vilken roll kriminalpolitiken i stort spelat jämfört med den rättsvetenskapliga doktrinen.

1.4 Metod och teori

Uppsatsen bygger på sedvanlig rättsdogmatisk metod. Denna metod syftar till att systematisera och tolka gällande rätt för att utmyнна i en slutsats. Den utvecklar också synpunkter som rättfärdigar och kritiserar gällande rätt.

Vidare baseras uppsatsen på ett rättsutvecklingsperspektiv. Detta för att se vilka faktorer i historien som lett till att livstidsstraffet lever kvar i Sverige. Genom denna tillbakablick ska olika teorier om livstidsstraffets betydelse belysas för att ge underlag till att besvara frågan om livstidsstraffets relevans.

1.5 Material

Första delen av uppsatsen grundar sig till viss del på två verk skrivna av universitetslektor Christian Häthén, verksam vid Juridiska fakulteten i Lund. Det ena är en rättshistorisk genomgång av statens och straffets roll och det andra är en avhandling om europeiska straffteorier och deras betydelse för svensk strafflagstiftning under 1900-talets början. Häthén är en erkänd straffrättshistoriker och en auktoritet på området.

Jag har även valt att använda ett samlingsverk av den framlidne professorn i rättshistoria och straffrätt vid Lunds universitet, Johan C.W. Thyrén, som var mycket framträdande i den straffrättsliga debatten under 1900-talet. Detta verk utgör i det närmaste hela Thyrens straffrättsideologiska programförklaring och är därmed en hörnsten som ej kan bortses från.

Till det rättshistoriska avsnittet används också en artikel om straffets grunder författad av Erland Aspelin, hedersdoktor vid Juridiska fakulteten i Lund och före detta hovrättslagman. Aspelin är en erkänd straffrättsexpert.

I den andra delen av uppsatsen som avhandlar dagens situation, används rättskällor i form av förarbeten och framförallt ett prejudicerande rättsfall från Högsta domstolen, NJA 2007 s. 194. Även elektroniskt material från myndigheter nyttjas samt ett par tidningsartiklar från trovärdiga utgivare.

1.6 Forskningsläge

Livstidsstraffets införande hade föregåtts av en aktiv debatt avseende straffets funktion i samhället. När cellfängelser byggdes runt om i Europa under 1800-talet var det teorin om att en brottsling kan förbättras som låg bakom. Denna uppfattning var gällande även i Sverige och en av de framträdande förespråkarna var juristen Johan Gabriel Richert. Richert, som var för livstidsstraffet, hade en viktig roll i debatten under tidigt 1800-tal då han satt i Lagkommittén som utarbetade förslaget till allmän kriminallag vilket införde livstidsstraffet.

När livstidsstraffet väl införts år 1864, dröjde det inte längre än till seklets slut innan en strid bröt ut i Europa mellan anhängare till den traditionella straffrätten, den klassiska skolan och de som förordade den nyskapande behandlingsteorin och Sverige var delaktig i denna. Livstidsstraffet tog en viss plats i debatten och var en aktuell fråga. Många teoretiker som var för behandlingsteorin menade att brottsbenägenheten hos vissa personer var ett resultat av biologiska eller sociala missförhållanden och därmed kom de att ifrågasätta nyttan av bestraffning, särskilt gällande svåra straff såsom livstidsstraffet. En av de som däremot förespråkade användande av livstidsstraff, bl.a. på grund av dess allmänpreventiva funktion, var Uppsalajuristen Johan Hagströmer, som i stort dominerade debatten i Sverige under 1800-talets slut.

Johan C.W. Thyrén, professor vid Lunds universitet och Vilhelm Lundstedt, professor i civilrätt vid Uppsala universitet, tillhörde de som fortsatte debatten under 1900-talets början. De uppehöll sig inte specifikt vid livstidsstraffet, utan det var straffrättens och det enskilda straffets syfte som diskuterades. Tydligt var dock att Thyrén aldrig kunde acceptera de i hans tyckte alltför radikala reformtankar, som behandlingsteorin tidigare propagerat för.

Efter Thyréns död kom nya förespråkare för behandlingsteorin att träda fram. En av dem var juristen och politikern Karl Schlyter, som innehade justitieministerämbetet på 30-talet. Han lade fram ett reformprogram, som skulle ersätta fängelsestraff med vård i frihet, så långt det var möjligt. Programmet kom senare att leda till betänkandet *Skyddslag*¹ som gav frihetsstraffet begränsat utrymme. Detta uppskattades inte av alla. Karl Olivecrona, professor i processrätt vid Lunds universitet, bemötte betänkandet med argumentet att allmänpreventionen skulle försvagas kraftigt om reformplanerna genomfördes och det fanns ytterligare andra som reagerade på Schlyters rent individualpreventiva syn.

På senare tid har frågan om livstidsstraffets relevans fortsatt att debatteras, dock främst i media i samband med att nya domar publicerats där någon dömts till livstids fängelse. Samtidigt pågår ändå en mer rättsvetenskaplig argumentation i den akademiska världen och bland expertisen tycks det numera finnas både en öppning för och en vilja att faktiskt förändra livstidsstraffets innebörd.

1.7 Disposition

Uppsatsens deskriptiva del inleds med en beskrivning av straffutvecklingen i Sverige. Särskild tyngd läggs på 1800- och framförallt 1900-talets utveckling och debatt samtidigt som den tidigare historien ges en kort redogörelse. Denna redogörelse möjliggör för läsaren att följa de centrala tankegångar som föregått, och i vissa fall legat till grund för, livstidsstraffets införande.

Det rättshistoriska avsnittet följs upp av en kort genomgång av livstidsstraffets användning i Sverige idag. Kapitlet behandlar Högsta domstolens dom i NJA 2007 s. 194 samt tar upp de två tidsbestämmande omvandlingsförfarandena, omvandlingslagen och regeringens nådeinstitut. I slutet av kapitlet presenteras kort livstidsstraffets framtid sett ur regeringens perspektiv.

Därefter kommer ett kapitel som tar upp argument för och emot livstidsstraffet.

Avslutningsvis framförs egna analyser av det presenterade materialet och ett ställningstagande till uppsatsens frågeställningar.

¹ SOU 1956:55.

2 Livstidsstraffets historia

Livstidsstraffet infördes i Sverige för snart 150 år sen och användes som påföljd jämte dödsstraffet vid de svåraste brotten. Tanken var att det skulle utgöra ett humanare alternativ till kroppsstraff och framförallt, till dödsstraff. Livstidsstraffet är i sin nutida utformning ett resultat av den straffrättsliga utvecklingen i Sverige under ett och ett halvt sekel.

2.1 De tidiga straffen

Allt sen människor började leva i samhällen och skapa sig regler för sin samvaro har det funnits system med straffåtgärder mot de som bryter mot reglerna. Till en början användes dessa åtgärder vid interna uppgörelser mellan ätter. I första hand var det ekonomisk kompensation som gällde för att ge upprättelse, men även s.k. blodshämnd förekom. Blodshämnden ledde till ödesdigra konsekvenser för befolkningsutvecklingen, då den involverade alla män i berörda ätter. När samhället utvecklades till en nationell statsmakt, var det därför särskilt angeläget för den styrande regenten att begränsa blodshämnden och ersätta den med en ekonomisk gottgörelse, böter. Bötessystemet lämpade sig väl vid mindre allvarliga brott, men för de grövre brotten krävde ätterna en annan sanktion och då var regenten ofta tvungen att utdöma dödsstraff. Stegvis ledde dock utvecklingen till att regenten helt övertog ansvaret för rättskipningsapparaten från ätterna. Samtidigt ändrades synen på brott så att det inte längre ansågs vara en affär mellan ätter, utan snarare något som riktades mot regenten och ordningen i samhället. I och med att regenten gjorde den förorättades sak till sin egen, lyckades denne få legitimitet hos ätterna för att ersätta blodshämnden med ett annat straff.² Detta straff kunde bl.a. innebära fredlöshet – alltså att brottslingen utestängdes från rättsgemenskapen.³

2.2 Straffen under medeltiden

Under medeltiden fick kyrkan en central roll i Sverige och kom att påverka sedvanor och ideal. Detta märktes bl.a. i strafflagstiftningen där tanken om skuld och försoning införlivades, vilken skulle ge straffen religiös legitimitet. Den tidigare bedömningen där ätten uppfattade brottet som en kränkning övergavs och i dess ställe inträdde en föreställning om att brottslingen dragit på sig

² Aspelin 1999, s. 108.

³ Aspelin 1999, s. 109.

en skuld som denne ensam borde sona för. Kyrkan ansåg dock att skulden inte försvann med det värdsliga straffet, utan det krävdes även botgöring och förlåtelse för att vinna försoning.⁴

Vedergällning betraktades som straffets absoluta grund enligt den medeltida uppfattningen. Kyrkans åsikter vilade på Bibeln som uttryckte att straffet var givet av Gud, som krävde att en brottsling straffades med samma onda som denne själv framkallat (jfr talionsprincipen). Straffet skulle regleras i viss ordning och inte utkrävas i okontrollerad hämnd.⁵ I Upplandslagen stod det stipulerat *öga för öga*. Brottet *Högsta sår*, som motsvarade grov misshandel, kunde leda till att brottslingen fick sina händer avhuggna.⁶

Straffen på medeltiden var överlag hårda då det från regentens sida fanns ett syfte att avskräcka. Straffet, vilket fungerade som maktdemonstration, verkställdes genom offentliga avrättningar och kroppsstraff. På grund av kyrkans inflytande blev moraliska brott som tidigare bedömts ganska lindrigt, exempelvis sedlighetsbrott, klassificerade som ”svåra brott” och kunde leda till dödsstraff. Något frihetsstraff infördes aldrig under medeltiden, men okontrollerade frihetsberövanden, där impopulära personer kastades i slottens källare förekom. Vanligast av straffarna, även vid flertalet grövre brott, var dock bötesstraffet, vilket ofta var mycket betungande för den enskilde eller dennes ätt. Kunde betalning inte erläggas hände det att kropps- eller dödsstraff utdömdes.⁷

2.3 Äldre vasatiden och stormaktstiden

Kyrkans inflytande på den svenska straffrätten var fortsatt stort, även efter Gustav Vasas reformation, då banden med katolicismen bröts till förmån för protestantismens intåg. Den protestantiska kyrkan hade en sträng syn på straff och i likhet med tankegångarna under medeltiden ansåg protestanterna att vedergällning var det huvudsakliga straffmotivet.⁸ De straffbestämmelser som skulle användas vid rikets domstolar var enligt reformatörerna givna av Gud.⁹ Betoningen på den bibliska straffrätten var stor och när Landslagen trycktes på nytt 1608 kom den att betecknas som *Guds och Sveriges lag*.¹⁰

Det första frihetsstraffet tillkom i och med att arbetsstraff infördes. Detta straff kunde avtjänas bl.a. vid upprustningar av slott och fästningar, vilka skulle ingå i Sveriges dåvarande krigsap-

⁴ Aspelin 1999, s. 109.

⁵ Aspelin 1999, s. 109.

⁶ Häthén 2004, s. 49.

⁷ Aspelin 1999, s. 109-110.

⁸ Aspelin 1999, s. 111.

⁹ Häthén 2004, s. 99.

¹⁰ Häthén 2004, s. 105.

parat. Vid fästningsbyggen hände det att straffet verkställdes på livstid, men syftet med straffet låg inte i själva frihetsberövandet utan snarare i lidandet som det tunga arbetet medförde. En annan form av arbetsstraff var tukthusstraffet och spinnhusstraffet. Straffen infördes med en tanke om förbättring av de intagna, men främst var det ekonomiska intressen som ledde till att dessa tvångsanstalter inrättades.¹¹

”Fängelse vid vatten och bröd” var ett straff som förekom, men några organiserade fångelser fanns inte. Detta straff uppfattades i första hand som ett kroppsstraff. Det var återigen inte i frihetsberövandet, utan i det fysiska lidandet som straffmomentet låg. När det kom till att fastställa strafflängden skedde det ytterst godtyckligt. Olaus Petris domarregler till trots, förekom stora skillnader beroende på vem som var domare och vem som skulle dömas.¹²

2.4 Upplysningstiden

De framträdande filosoferna under upplysningstiden ansåg att straffet ej skulle ha varken religiös eller moralisk funktion. Istället borde de styrande använda straffet som ett politiskt instrument. Kropps- och skamstraffen avfärdade filosoferna som otidsenliga och förespråkade istället frihetsstraff och böter. Tanken att straffet, precis som tidigare, skulle ha en avskräckande verkan, delades dock av filosoferna.¹³

Tillkomsten av Missgärningsbalken i 1734 års lag innebar inte någon grundlig förändring av straffen då balken till stor del baserades på 1600-talets praxis. Dessutom var inslagen av biblisk straffrätt fortfarande tydliga.¹⁴ Dödsstraff spelade ännu en viktig roll. Kroppsstraff samt fångelse vid vatten och bröd utgjorde däremot inte längre lika betydelsefulla straff och dess användning minskade. Böter fortsatte att vara det dominerande straffet.¹⁵

I slutet av 1770-talet presenterade Gustav III, som var starkt inspirerad av filosofen Beccarias verk, en kunglig proposition inför riksdagen, vars syfte var att reducera antalet dödsstraff och i övrigt mildra strafflagen. Riksdagens inställning sammanföll inte med kungens och på många punkter avvisades förslagen. Gustav III tvingades därför att försöka genomföra sina förändringar på administrativ väg. När det gällde dödsstraffet var det främst prästerståndet som motarbetade kungen med argumentet att Gud påbjudit dödsstraff och att det inte var möjligt för en världslig herre att åsidosätta Guds ord. En kompromiss uppnåddes, men de mer långtgående reformför-

¹¹ Aspelin 1999, s. 111.

¹² Aspelin 1999, s. 111-112.

¹³ Aspelin 1999, s. 112.

¹⁴ Häthén 2004, s. 171.

¹⁵ Aspelin 1999, s. 112.

slagen blev inte verklighet.¹⁶ Dödsstraffet avskaffades bl.a. för trolldomsbrottet, återfall i tjuvnad och vissa sedlighetsbrott. I och med avskaffandet gav lagen möjlighet att ersätta dödsstraffet för dessa brott med frihetsstraff men också med kroppsstraff.¹⁷

2.5 1864 års strafflag – livstidsstraffet införs

Åren 1810/1811 togs beslut att modernisera 1734 års lag i vilken Missgärningsbalken ingick. För att lösa uppgiften tillsattes en kommitté – Lagkommittén, bestående av rättsvetenskapsmän, och bland dessa kom Johan Gabriel Richert att bli en av de mest inflytelserika.¹⁸ Hans uppfattning var att straffet hade ett särskilt syfte och häribland återfanns *prevention*, själva hotet om straff skulle avskräcka från brott, samt *förbättring* av den straffade. Richert var radikal i så mening att han ansåg de traditionella kroppsstraffen vara helt förkastliga eftersom de på intet sätt bidrog till att förbättra den brottslige och för Richert var det självklart att målsättningen skulle vara att återförena den brottslige med samhället efter avtjänat straff. Det bästa sättet att nå dit menade han var genom fängelsestraff. Strafftiden skulle vara som kortast en månad för att få någon effekt och som längst tio år för att inte verka nedbrytande. Trots detta resonemang var Richert inte främmande för livstidsstraffet i de särskilda fall som han kallade *borgerlig död (mors civilis)*. I övrigt var hans uppfattning att livstidsstraffet inte hade någon förbättrande funktion, utan enbart fungerade som ett uttryck för hämnd.¹⁹

Richerts förslag, som i princip blev Lagkommitténs förslag och kom att betecknas förslag till allmän kriminallag, möttes av kritik när det först presenterades 1832. I Uppsala ansåg rättsvetenskapsmännen att vedergällning i kombination med avskräckning och inte förbättring skulle utgöra grunden för straffet. På många sätt var denna reaktion ett uttryck för lojalitet gentemot den s.k. historiska skolans tankesystem som vid denna tid gjort intåg i Sverige. Lagkommittén avfärdade kritiken med svaret att deras teori om förbättring respektive avskräckning stod den föränderliga lagstiftningens princip närmare.²⁰ Synpunkterna gick dock inte helt att bortse från och förslaget som lades 1832 förändrades i åtskilliga delar, innan det slutligen mynnade ut i en ny strafflag vilken trädde i kraft 1864.²¹ I och med ikraftträdandet infördes livstids fängelse i lagen för första gången.

¹⁶ Häthén 2004, s. 165-167.

¹⁷ Aspelin 1999, s. 113.

¹⁸ Häthén 1990, s. 149.

¹⁹ Häthén 1990, s. 154.

²⁰ Häthén 1990, s. 155.

²¹ Aspelin 1999, s. 115.

Innan lagförslaget gick igenom uttalade sig en tillsatt lagberedning bestående av nio ledamöter i vilken rättsvetenskapsmannen Carl Johan Schlyter ingick. Han föreslog i sin reservation att frihetsstraffets användning skulle begränsas till maximalt tolv år, då han menade att det var omänskligt att låta en brottsling utstå livstids fängelse. Tilläggas ska att Schlyter ändå var anhängare till dödsstraffet. Richert var en av de andra ledamöterna och i sin reservation pläderade han för att dödsstraffet skulle kunna ersättas med livstids fängelse.²²

Den nya lagen innebar egentligen inte, bortsett från bl.a. livstidsstraffets införande, några större förändringar, utan var snarare en kodifiering av reformer som skett under tidigare årtionden. Lagkommittén ansåg det viktigt att förbättringstanken och en humanare ståndpunkt i förhållande till straffen fick stöd av lagen. Som en återspeglning av dess tankar gavs frihetsstraffet ett dominerande inflytande, samtidigt som kroppsstraffen avskaffades. Dödsstraff var endast aktuellt vid ett fåtal brott och var alltid fakultativt.²³ Emellertid visar en granskning av straffsystemet i lagen på en relativt sträng traditionalism där det svårligen går att finna något annat syfte med straffen än vedergällning. Därför lär det vara möjligt att klassificera strafflagen som anpassad till den klassiska skolan.²⁴

2.5.1 Tiden efter införandet av 1864 års strafflag

År 1875 publicerade Uppsalaprofessorn och anhängaren av den historiska skolan, Johan Hagströmer, sin avhandling ”Om frihetsstraffen”, där han anförde att det svenska straffsystemet traditionellt sett varit humant och att 1864 års strafflag kännetecknades av individualprevention. Hagströmer själv avvisade vedergällning som straffets grund och såg inte avskräckning som straffets ändamål, då det krävde alltför hårda straff. Han ställde sig även skeptisk till förbättringstanken med argumentet att om straffets syfte var moralisk förbättring, skulle det innebära att straffet behövde förlängas. Den teori som Hagströmer tyckte bäst motsvarade de funktioner som frihetsstraffet borde uppfylla var preventionsteorin.²⁵

I slutet av sin karriär författade Hagströmer en lärobok i svensk straffrätt. I detta verk vidmakthöll han sin åsikt om preventionsteorin men utvecklade den också genom att hävda att en kombination av förbättring och avskräckning var det rimligaste. Enligt Hagströmer var brottslingens skuld helt avgörande för straffets legitimitet. Denna åsikt delades av samtida rättsvetenskapsmän.²⁶

²² Häthén 1990, s. 203-204.

²³ Aspelin 1999, s. 115-116.

²⁴ Häthén 1990, s. 164.

²⁵ Häthén 1990, s. 162.

²⁶ Häthén 1990, s. 163.

2.6 1900-talet

Professor Johan C.W. Thyrén var en av Sveriges mest framstående profiler på straffrättens område under 1900-talet. Thyrén ansåg att frihetsstraffet var det viktigaste straffet eftersom det bidrog till både avskräckning och förbättring men om det skulle vara effektivt krävdes det att strafftiden inte var för kort och helst skulle den innehålla arbetstvång.²⁷

Enligt Thyrén var samhällsfaran i brottsligheten det som legitimerade straff. Straffet skulle vara preventivt och proportionerligt. Först då utgjorde det en rättvis hämnd. Thyrén skapade ett system, där han delade in brottslingar i tre kategorier. I första kategorin återfanns *de akuta*, vilka begått brott av ren impuls. I den andra placerades *de kroniska*, som hade kriminella gener och i den tredje sattes *de socialt depraverade* och hit räknades bl.a. alkoholister, asociala samt prostituerade. Bland dessa tre kategorier av brottslingar hävdade Thyrén att de akuta inte skulle drabbas av frihetsstraff p.g.a. preventionstanken. De kroniska skulle tas om hand på tidsbestämd internering.²⁸ Visade sig brottslingen förbätterlig skulle benådning ske på samma villkor som för andra livstidsfångar.²⁹ Slutligen skulle straffet för de depraverade ersättas med viss tid på förbättringsanstalt.³⁰

Thyrén tog fram ett förslag till revision av strafflagen, ”Principerna för en strafflagsreform”, där han uttalade att frihetsstraffet skulle vara avsett för svåra brottslingar som behövde bättring och fostran.³¹

I *Principerna* argumenterade Thyrén också om livstidsstraff kontra dödsstraff. Han var helt övertygad om att livstidsstraffet behövdes, men diskuterade om det i vissa fall var otillräckligt och behövde ersättas av dödsstraffet. För Thyrén stod det klart att talionsprincipen sen länge var övergiven och att ett mistet liv inte behövde betalas med ett annat för att skipa rättvisa.³²

Vid en undersökning av brottsstatistik från ett antal länder i Europa, vilka avskaffat respektive behållit dödsstraffet, fann Thyrén inga bevis för att dödsstraffet skulle ha en större avskräckningsförmåga än livstidsstraffet. Han ansåg att det för de brottslingar som utförde brott belagda med dödsstraff, inte spelade någon roll om straffmedlet istället var livstidsstraff, eftersom dessa brottslingar ändå inte tänkte på eventuella konsekvenser av sitt agerande i brottsögonblicket.³³

Thyrén menade att vissa brottslingar som begick politiskt färgade brott t.o.m. föredrog dödsstraffet framför livstidsstraffet, då det skänkte dem en martyrgloria istället för att låta dem för-

²⁷ Häthén 1990, s. 176.

²⁸ Aspelin 1999, s. 119.

²⁹ Thyrén 1910, s. 130-131.

³⁰ Aspelin 1999, s. 119.

³¹ Aspelin 1999, s. 119-120.

³² Thyrén 1910, s. 97.

³³ Thyrén 1910, s. 99-101.

svinna i total tystnad. Denna martyrdom kunde innebära att likasinnade kanske beslutade sig för att begå liknande brott och detta skulle undvikas genom att utdöma livstidsstraff som hade en dämpande verkan.³⁴

I ett *primitivt* samhälle, där det inte fanns någon möjlighet att oskadliggöra brottslingar genom fängelsestraff, utgjorde dödsstraffet enligt Thyréns en form av nödvärnsrätt.³⁵ För svenskt vidkommande ansåg han däremot att: ”De moderna fängelsemurarna äro dock icke så bristfälliga, att samhället, för att hindra brottslingens flykt, måste på förhand taga hans lif.”³⁶

Till sist kom Thyréns i *Principerna* fram till slutsatsen att dödsstraffet skulle avskaffas och att det allmänna straffet för svåra brott skulle vara progressivt fängelsestraff, ytterst på livstid.³⁷

Regeringen tillsatte en utredning om dödsstraffets avskaffande 1919 och i denna blev Thyréns ordförande jämte två andra sakkunniga. Utredningen uttalade att ett oskadliggörande av en oförbätterlig brottsling inte av bekvämlighet fick ske genom dödsstraff, när det lika gärna kunde ske genom livstids fängelse. Dödsstraffet kunde inte försvaras ens vid särskilt svåra brott, när den allmänna opinionen önskade det, eftersom livstidsstraffet ur preventionssynpunkt var fullt tillräckligt.³⁸ 1921 beslutade riksdagen att avskaffa dödsstraffet i fredstid.³⁹ Livstidsstraffet inträdde då i dess ställe.⁴⁰

Thyréns förslag i *Principerna* kom att följa honom i hans arbete som ledamot i Strafflagskommissionen som tillsattes 1916 för att utarbeta en ny strafflag. Kommissionens betänkande, SOU 1923:9, ledde aldrig till lagstiftning, men Thyréns fortsatte att propagera för sina idéer när han senare under 20-talet tillträdde posten som justitieminister.⁴¹

Professor Vilhelm Lundstedt var en av dem som kom att kritisera Thyréns. Lundstedt lade tydliga rättsfilosofiska aspekter på straffrätten och menade att densamma skulle stå i samhällsnyttans tjänst. Straffets uppgift var att förstärka den allmänna moralen och därigenom fungera samhällsbevarande, inte att avskräcka, vilket Thyréns tyckte, eller verka vedergällande. Lagens uppgift i sin tur var att skapa en plikt känsla hos medborgarna som skulle bidra till ökad moral.⁴²

³⁴ Thyréns 1910, s. 102.

³⁵ Thyréns 1910, s. 106.

³⁶ Thyréns 1910, s. 107.

³⁷ Thyréns 1914, s. 146.

³⁸ Seth 1984, s. 270-273.

³⁹ Seth 1984, s. 289.

⁴⁰ Träskman 2001, s. 153.

⁴¹ Aspelin 1999, s. 120.

⁴² Häthén 1990, s. 191-192.

2.6.1 Karl Schlyter

Juristen och politikern Karl Schlyter⁴³ lade 1934 fram ett reformprogram vars målsättning var att avskilja så många brottslingar som möjligt från fängelsestraff och istället ge dem vård i frihet alternativt sjukhusbehandling. Hans politik förknippades med parollen ”Avfolka fängelserna!”. Det föll på Schlyter själv att förverkliga sitt reformprogram, då han bara några år senare valdes till Strafflagberedningens ordförande. Beredningen tog fram betänkandet *Skyddslag*⁴⁴ vilket förespråkade ett begränsat utrymme för frihetsstraffet till förmån för vård och behandling. De kroniskt oförbätterliga skulle dock dömas till tidsobestämd skyddsinternering och för de kriminella ungdomarna sattes påföljden till tidsobestämd skyddsfostran.⁴⁵

Betänkandet ledde till en engagerad pressdebatt och en av dem som gick till angrepp var professor Karl Olivecrona. Han ansåg att Strafflagberedningens förslag skulle leda till ökad kriminalitet eftersom allmänpreventionen försvann om straff ersattes med vård och behandling.⁴⁶

Strafflagberedningen förde också en diskussion kring livstidsstraffet och kom fram till att detta skulle behållas då det fanns brottslingar som inte kunde oskadliggöras på annat sätt. Beredningen ansåg det lämpligare att ha ett tidsbestämt straff än ett långt tidsbestämt straff.⁴⁷

2.6.2 Brottsbalkens införande

När brottsbalken kom 1965 stod den för en kompromiss mellan de allmänpreventiva respektive individualpreventiva tankegångarna. Ytterst var det dock den dömdes behov av behandling för att kunna återförenas med samhället som skulle bestämma påföljden. När det gällde internering och ungdomsfängelse stadgade brottsbalken att dessa straff i princip skulle vara tidsobegränsade och ett frigivande var beroende av behandlingsresultatet. Fängelse sågs också som en behandlingspåföljd där åtgärder vidtogs i syfte att rehabilitera den dömda. I övrigt sattes stora förhoppningar till skyddstillsyn och villkorlig frigivning. Optimismen för behandling avtog dock och bl.a. radikala jurister intog en kritisk syn på rådande kriminalpolitik. I samband med detta organiserade sig fångarna på anstalterna i förtroenderåd för att skapa sig bättre villkor.⁴⁸

1968 hölls en kriminalpolitisk konferens i Uddevalla. Där påtalades det orimliga i att straffsystemet rättfärdigade långa frihetsberövanden med argumentet att straffet var för den dömdes eget

⁴³ För mer om Schlyters levnadsverk, se Sundell: *Karl Schlyter: en biografi*.

⁴⁴ SOU 1956:55.

⁴⁵ Aspelin 1999, s. 121.

⁴⁶ Aspelin 1999, s. 121.

⁴⁷ SOU 1953:17 s. 79.

⁴⁸ Aspelin 1999, s. 122.

bästa, eftersom detta resonemang ledde till att straffet kunde bli mycket längre än vad brottets straffvärde gjorde skäl för.⁴⁹

Brottsförebyggande rådet anordnade 1974, kort efter att det bildats, en kriminalpolitisk konferens i Saltsjö-Boo dit bl.a. ledande politiker och departementsanställda var inbjudna och här ställdes många av dessa personer inför kritik mot behandlingsteorin och brottsbalkens påföljdssystem. Detta var en av anledningarna till att ny ideologi växte fram, vilken istället för individuella skyddsåtgärder, påtalade att straffsystemet skulle upprätthålla principerna om rättvisa, strafflighet, förutsebarhet och proportionalitet. Resultatet blev att lagstiftaren upphävde de tidsbestämda påföljderna ungdomsfängelse 1979 samt internering 1981.⁵⁰

2.6.3 Ny straffrättspolitik

Brottsförebyggande rådet lämnade 1977 över en rapport ”Nytt straffsystem” som var avsedd att ligga till grund för en översyn av brottsbalkens påföljdssystem. Rapporten avfärdade behandlingstanken fullt ut. Straffen skulle vara rättvisa, förutbestämda samt konsekventa men inte alltför stränga. Det förutsattes att systemet var humant och att de dömda, både i anstalt och i frihet, fick den vård och behandling som de behövde och önskade. Kritik riktades mot arbetsgruppen och den anklagades för att föra utvecklingen tillbaka till ett tillstånd av stelt och ensidigt strafftänkande.⁵¹

Efter rapporten tillsattes två kommittéer, Fängelsestraffkommittén och Frivårdskommittén. Fängelsestraffkommittén ansåg att vid påföljdsbestämning, till skillnad från vid kriminalisering, spelade allmänpreventiva aspekter ingen roll. Straffen skulle istället vara beroende av brottens art eller straffvärde med hänsyn tagen till proportionalitetsprincipen och eventuell tidigare brottslighet. Kommittén tyckte vidare att icke-frihetsberövande påföljder i möjligaste mån skulle användas framför fängelse. Dessa tankar om straffmätning och påföljdsval ledde till lagändringar 1989 vilka ytterligare försvagade behandlingsteorins inflytande över brottsbalken.⁵²

⁴⁹ Aspelin 1999, s. 122-123.

⁵⁰ Aspelin 1999, s. 123.

⁵¹ Aspelin 1999, s. 123-124.

⁵² Aspelin 1999, s. 124.

2.6.4 1900-talets slut

I betänkandet *Ett reformerat straffsystem*⁵³ lades ett förslag om ett straffsystem som skulle bortse från behandlingsteorin. Samma kriterier som framförts tidigare – brottets art, straffvärde och den tilltalades tidigare brottslighet, skulle nu styra påföljdsbestämningen vid alla brott. Därigenom skulle också principerna om rättvisa, förutsebarhet och proportionalitet m.fl. få fullt genomslag. Ett viktigt inslag bestod i att begränsa antalet fängelsedomar till förmån för de alternativa straffen samhällstjänst och elektronisk övervakning.⁵⁴

Regeringen valde att avstå från en större reform av straffsystemet, men anslöt sig till de principer som betänkandet byggts på. Att lämna behandlingsteorin helt var regeringen inte beredd att göra, utan domstolarna skulle även fortsättningsvis inom vissa ramar kunna anpassa påföljden till individens särskilda förhållanden. Betänkandets förslag att införa samhällstjänst och elektronisk övervakning gick däremot igenom, men inte som självständiga påföljder utan som komplement i form av straffverkställighet. En annan viktig nyhet innebar ändringen från halvtidsfrigivning till villkorad frigivning efter två tredjedelar av avtjänad strafftid.⁵⁵

2.6.5 2000-talet

Från den 1 oktober 2003 till den 10 april 2013 har antalet inskrivna livstidsdömda ökat från 119 till 147. Samtliga av dessa avtjänar straff för mord. Som jämförelse ska nämnas att 1991 fanns det endast 35 personer dömda till livstids fängelse. Ökningen beror både på att fler döms till livstid och på att de som döms får sitta i fängelse fler år än tidigare.⁵⁶ Samtidigt har under 2000-talet införts Lag om omvandling av fängelse på livstid (SFS 2006:45) även kallad omvandlingslagen vilken kommenteras nedan (3.2).

Vidare har det av kriminalpolitiska skäl skett en straffskärpning inom påföljdspraxis för mord. Från att ha gett sex till åtta år, till mellan fjorton och sexton år, för att idag hamna på arton till tjugofem år.⁵⁷

⁵³ SOU 1995:91.

⁵⁴ Aspelin 1999, s. 125.

⁵⁵ Aspelin 1999, s. 126.

⁵⁶ <http://www.kriminalvarden.se/Statistik/Livstidsdomda/Statistik-over-livstidsdomda/samt>
<http://www.kriminalvarden.se/Fangelse/Livstidsstraff/> (2013-05-11).

⁵⁷ <http://www.fokus.se/2006/01/brott-och-straff-tuffare-tag/> (2013-05-25).

3 Livstidsstraffet idag

Livstidsstraffet behandlas i 26 kap. 1 § brottsbalken. Utöver mord finns ytterligare ett trettiotal brott för vilka är stadgat livstids fängelse. Bland dessa återfinns grovt sabotage, grovt spioneri och terroristbrott. Sen brottsbalken trädde i kraft har dock samtliga domar som gett livstids fängelse avsett mord eller försök till mord förutom en som avsåg grovt spioneri. Huvuddelen av de straffbestämmelser som omfattar möjligheten att utdöma livstids fängelse avser mycket speciella situationer som blir aktuella först om Sverige hamnar i krigstillstånd.⁵⁸

3.1 Högsta domstolens dom i NJA 2007 s. 194

Antalet livstidsdomar för mord har som angetts ökat markant på senare tid. Som en reaktion på denna utveckling uttalade Högsta domstolen i fallet NJA 2007 s. 194 att livstids fängelse inte skulle vara det allmänt förekommande påföljdsvalet för mord, vilket det faktiskt hade blivit utan istället skulle det vara förbehållet de allvarligaste fallen. I det aktuella fallet ansågs det förhållandet att mordet hade begåtts med kniv mot en skyddslös närstående i dennes hem, inte vara tillräckligt försvårande för att motivera livstidsstraff. Domen blev vägledande och innebar en viktig förändring för påföljdspraxis. Ett antal avgöranden i lägre instanser har följt prejudikatet.⁵⁹

Högsta domstolens dom blev utsatt för kritik av bl.a. justitieminister Beatrice Ask (M) som menade att domen i framtiden skulle leda till att den enda alternativa påföljden till livstidsstraffet, tio års fängelse, skulle komma att öka i användning vilket i sin tur kunde medföra en risk för en generell sänkning av straffnivån vid mord.⁶⁰ En utredning tillsattes och denna erkände Högsta domstolens avgörande med argumentet att nackdelarna med livstidsstraffet är så pass stora att en minskad användning inte vore negativt. Utredningen vägde också in det faktum att livstidsstraffet skulle förlora i symbolvärde vid en alltför omfattande användning. Det avgörande i utredningens betänkande var att den föreslog en utökad straffskala för mord. Förslaget ledde till att straffskalan ändrades till att omfatta fängelse i lägst tio och högst arton år eller på livstid. Detta innebar att livstids fängelse endast skulle dömas ut i de fall där arton år inte kunde anses vara en tillräckligt ingripande åtgärd.⁶¹ Denna nya straffskala kom att röstas igenom av riksdagen och återfinns nu i

⁵⁸ SOU 2007:90 s. 151-152 samt bilaga 3.

⁵⁹ Bland annat RH 2010:2 och Göta hovrätt B 1297-07.

⁶⁰ <http://www.dn.se/debatt/ny-straffskala-for-mord-ger-langre-tid-i-fangelse> (2013-05-12).

⁶¹ SOU 2007:90 s. 16.

mordparagrafen.⁶² Även för övriga brott som i fredstid leder till livstidsstraff, exempelvis grovt sabotage och grovt spioneri, ändrades straffskalan.⁶³

I och med den nya straffskalan kom lagen att bättre harmoniera med påföljdssystemets grundläggande proportionalitetsprincip. Genom förändringen gjordes det möjligt för domstolarna att i betydligt större utsträckning ta hänsyn till förmildrande och försvårande omständigheter.⁶⁴

3.2 Omvandlingslagen

Efter att en livstidsdömd avtjänat minst tio år är det möjligt att hos tingsrätten i Örebro ansöka om att få straffet omvandlat till ett tidsbestämt straff. Detta får inte sättas kortare än det längsta tidsbestämda straff som kan dömas ut.⁶⁵ För tillfället går gränsen vid arton år.⁶⁶

Från den 18 mars 2008 till den 18 mars 2013 ansökte 139 personer om omvandling varav 133 fall har prövats i sak och avgjorts. Bland dessa avvisades eller avskrevs 25, 31 fick bifall och 49 avslogs.⁶⁷

Det som tingsrätten ska beakta vid sin prövning är bl.a. den tid som den dömda har avtjänat, om det finns risk för att den dömda återfaller i brottslighet av allvarligt slag och om den dömda har medverkat till att främja sin anpassning i samhället. Prövningen bygger på en helhetsbedömning.⁶⁸ Avslås en ansökan får en ny enligt 3 § omvandlingslagen lämnas in först efter ett år från det att beslutet vann laga kraft. I alla de fall, där ansökningar har lämnats utan bifall, har överklagande skett till Göta hovrätt, som är överklagandeinstans. I slutet av oktober 2007 hade hovrätten meddelat beslut i fem ärenden. I fyra av dessa fastställde hovrätten tingsrättens avslagsbeslut och i det femte beslutade hovrätten om omvandling till fängelse i tjuugoett år.⁶⁹

I NJA 2008 s. 579 I-III konstaterade Högsta domstolen att, om hänsyn endast behöver tas till de omständigheter som legat till grund för straffmätningen bör omvandling av livstids fängelse normalt ske till arton eller tjuugoett år, alternativt om särskilt försvårande omständigheter föreligger, tjugofyra år.

I ett senare, mer uppmärksammat fall,⁷⁰ valde Högsta domstolen att omvandla Mattias Flinks livstidsstraff till trettio år. Flink dömdes 1995 för mord på sju personer och för försök till mord

⁶² 3 kap. 1 § brottsbalken.

⁶³ Prop. 2008/09:118 s. 29-30.

⁶⁴ Prop. 2008/09:118 s. 25-26.

⁶⁵ <http://www.kriminalvarden.se/Fangelse/Livstidsstraff/> (2013-05-11).

⁶⁶ Jfr 26 kap. 1 § brottsbalken.

⁶⁷ <http://www.kriminalvarden.se/Fangelse/Livstidsstraff/> (2013-05-11).

⁶⁸ 4 § omvandlingslagen.

⁶⁹ SOU 2007:90 s. 71.

⁷⁰ NJA 2011 s. 872.

på ytterligare tre.⁷¹ Högsta domstolen ansåg att det alltid finns ett moment av osäkerhet vid dessa bedömningar men eftersom Flink hade avtjänat sju ton år av sitt straff, uppnått en hög ålder och mest troligt kommer att stå under Kriminalvårdens uppsikt efter sin frigivning, konstaterade Högsta domstolen risken för återfall vara så begränsad att den inte skulle hindra en omvandling. Tingsrätten och hovrätten gjorde också bedömningen att förutsättningarna för omvandling var uppfyllda men förespråkade ett längre fängelsestraff på trettio två respektive trettio sex år.

3.3 Regeringens nådeinstitut

Innan omvandlingslagen trädde i kraft var regeringens nådeinstitut det enda sättet för livstidsfångar att få sina straff tidsbestämda. Institutet är en äldre svensk rättstradition som ursprungligen byggde på att dömda brottslingar kunde ansöka om nåd hos Kunglig Majestät. Idag åvilar handläggning av ärendena istället regeringen. Bestämmelser om nåd finns i 12 kap. 9 § regeringsformen och i lag om handläggning av nådeärenden (SFS 1974:579).

Nåd är ingen rättighet utan är något som ges i undantagssituationer när konsekvenserna för den dömda antas bli sådana att det är orimligt att verkställa straffet. Någon praxis har inte utarbetats vad gäller nådeinstitutet utan det är regeringen som i varje enskilt fall, utifrån en fri bedömning avgör om nåd ska beviljas eller inte. Regeringen är aldrig bunden varken av yrkandet för nåd eller av straffsatsen, utan bestämmer själv över påföljden. Ett nådebeslut kan innebära att den dömda frias från påföljd alternativt att påföljden mildras. I en del fall ges den dömda uppskov med eller avbrott i verkställigheten av en påföljd under viss tid. Intressant är att oavsett utgång ges aldrig någon motivering till beslutet.⁷²

Idag hänvisar regeringen till omvandlingslagen och Örebro tingsrätt för de som vill få sitt livstidsstraff tidsbestämt, men trots detta kvarstår möjligheten att ansöka om nåd.

3.4 Regeringens ståndpunkt

Det finns idag inget som tyder på att regeringen frångått sin övertygelse som formulerades i proposition 2008/09:118:

”Regeringen avser inte heller att överväga ett avskaffande av livstidsstraffet. Detta straff fyller en viktig symbolfunktion såsom det yttersta fördömande som samhället kan använda sig av och ska även framöver vara lagens strängaste straff.”⁷³

⁷¹ Se NJA 1995 s. 48.

⁷² <http://www.regeringen.se/sb/d/2296/a/76820> (2012-05-14).

⁷³ Prop. 2008/09:118 s. 25.

4 Diskussion kring livstidsstraffet

Diskussionen kring livstidsstraffet har inte haft stort utrymme i samhällsdebatten, varken bland politiker eller i media. Den har snarare förts i skymundan bland den straffrättsliga expertisen på institutioner och andra myndigheter. Regeringen har inte heller fört diskussionen vidare utan tvärtom i sin proposition till omvandlingslagen konstaterat att det för tillfället inte finns några förutsättningar för att överväga ett avskaffande av livstidsstraffet.⁷⁴

4.1 Argument för livstidsstraffet

Sett ur ett rättshistoriskt perspektiv ligger talionsprincipen som grund för straffmätning med sitt stränga krav ”lika för lika”. Vid mord skulle därför ur denna synvinkel endast ett livstidsstraff betraktas som strängt nog och utgöra en rättvis vedergällning.⁷⁵

Fängelsestraffkommittén framförde på 1980-talet i sin utredning *Påföljd för brott*⁷⁶ att en nackdel med ett avskaffande av livstidsstraffet var att det förde med sig en risk för betydligt högre straffmaximum gällande tidsbestämda fängelsestraff. Som exempel lyftes Norge fram, där maximistraffet höjdes efter att livstidsstraffet avskaffades. Kommittén anförde vidare till livstidsstraffets försvar att det i händelse av krigstillstånd eller ockupation kan finnas ett större behov av straffet än i fredstid. Likaså ansåg Kommittén att vid grovt spioneri och andra grova brott mot rikets säkerhet kan det vara en fördel att regeringen kan bedöma när en frigivning är lämplig med hänsyn till landets säkerhetsintressen. Kommittén hävdade dock slutligen att livstidsstraffet borde tillämpas synnerligen restriktivt och utdömas endast i extrema undantagsfall.⁷⁷

Idag framhåller regeringen som ett av sina starkaste argument till att behålla livstidsstraffet, att det på ett tydligt sätt visar samhällets avståndstagande från de svåraste brotten för vilket straffet stadgas. Vidare menar regeringen att tillgången till livstidsstraffet ger en skärpa åt straffsystemet, då det utgör det yttersta av alla fördömanden.⁷⁸ I likhet med vad Fängelsestraffkommittén ansåg⁷⁹ tycker regeringen att livstidsstraffet fyller en viktig symbolfunktion.

Som ett annat argument för livstidsstraffet nämner regeringen det samhällsskydd som straffet bidrar till. Regeringen hävdar nämligen att det finns situationer där en livstidsdömd av olika an-

⁷⁴ Prop. 2005/06:35 s. 18-19.

⁷⁵ Träskman 2001, s. 154.

⁷⁶ SOU 1986:13-15.

⁷⁷ SOU 2007:90 s. 85.

⁷⁸ Prop. 2005/06:35 s. 19.

⁷⁹ SOU 2007:90 s. 85.

ledningarna inte bör frigges trots att denne avtjänat en lång tid i fängelse. Regeringen anser att det är en rimlig utgångspunkt att en person som gjort sig skyldig till ett mycket allvarligt brott och riskerar återfall, bör kunna hållas frihetsberövad till dess att förutsättningarna för frigivning uppfylls.⁸⁰ Skulle en sådan person få ett tidsbestämt straff, som inte är rätt avvägt, föreligger en risk för att denne begår nya, allvarliga brott. Med livstidsstraffet, som är obestämt i tid, minimeras denna risk.

Ytterligare argument för livstidsstraffet gäller hänsynen till brottsoffret och dennes närstående. Genom att livstidsstraffet har ett starkt symbolvärde och är tidsobestämt mildras risken för att dessa upplever att den dömda får ett för lindrigt straff.⁸¹

4.2 Argument mot livstidsstraffet

Fängelsestraffkommittén, vilken kom fram till att livstidsstraffet skulle behållas, riktade samtidigt skarp kritik mot det. Kommittén framhöll att straffet endast utgjorde ett tomt hot eftersom påföljden för livstidsdömda enligt dåvarande nådepraxis i princip innebar frigivning efter sju till åtta år. Vidare såg Kommittén livstidsstraffet som inhumant därför att tidsobestämdheten enligt deras uppfattning stred mot grundläggande straffrättsliga principer om rättvisa och förutsebarhet.⁸²

I utredningen från 2007 konstaterade man att eftersom livstidsstraffet i de flesta fall omvandlades till ett tidsbestämt straff, samtidigt som det var svårt att förutsäga när en eventuell omvandling skulle ske, kunde livstidsstraffet sägas vara otydligt och oförutsebart. Utredningen menade vidare att bristen på förutsebarhet innebar svårigheter när det kom till utformning av verkställigheten av straffet.⁸³

Ett avgörande argument mot livstidsstraffet ligger i den dömdes situation. Det får anses mycket svårt för en livstidsdömd att finna motivation för rehabilitering inför en tid i frihet om denne inte vet när denna frihet möjligen kommer att infinna sig. Detta medför också problem för Kriminalvården med att utarbeta anpassningsprogram för individer vars framtid är oviss.⁸⁴

Slutligen ska nämnas att då varje brott antas ha ett konkret straffvärde, som ska bestämmas utifrån brottets grovhet etc., borde det i princip inte föreligga något hinder, för att också kunna bestämma straffet för de allvarligaste brotten mer exakt, dvs. ett specifikt antal år i fängelse. Att sen det proportionella straffet kan bli långt är en annan sak.⁸⁵

⁸⁰ Prop. 2005/06:35 s. 19.

⁸¹ Träskman 2001, s. 155-156.

⁸² SOU 2007:90 s. 84-85.

⁸³ SOU 2007:90 s. 16.

⁸⁴ Träskman 2001, s. 165.

⁸⁵ Träskman 2001, s. 154.

5 Analys och slutsatser

Detta avslutande kapitel inleds med en analys av tidigare avsnitt som utgjort uppsatsens deskriptiva del. I analysen ska presenterat material granskas med livstidsstraffets relevans som utgångspunkt. Därefter följer en redogörelse av mina egna slutsatser där jag svarar på uppsatsens frågeställningar.

5.1 Livstidsstraffets tillkomst och utveckling

Från medeltidens hårda kroppsstraff till 1600-talets många gånger betungande arbetsstraff utvecklades sen under upplysningen en tanke om humanisering och utökad användning av frihetsstraff. Denna tanke, tillsammans med förbättringstanken, ledde under tidigt 1800-tal till byggandet av cellfängelser. Därmed blev fängelsestraffet ett faktum i Sverige.

Fängelsestraffet borde till stor del kunna ses som ett resultat av industrialiseringen och människors inflyttning till städerna. Behovet av grymma kroppsstraff ersattes av praktiska behov av förvaring i fängelser. För de styrande var fängelsestraffet tillräckligt avskräckande och humaniseringstankar växte fram som ett naturligt steg i ett samhälle som gradvis blev mer civiliserat.

Johan Gabriel Richert var en av de rättsvetenskapsmän som bidrog till kroppsstraffens avskaffande genom att påtala fängelsestraffets fördelar. Enligt Richert skulle fängelsestraffet verka både avskräckande och förbättrande med ett slutgiltigt mål att återförena den dömda med samhället. Utan dessa tankar hade antagligen inte 1864 års lag, vilken till stor del byggde på Richerts arbete, gett frihetsstraffet ett så pass dominerande inflytande jämte bötesstraffet. Livstidsstraffet hade kanske inte heller införts i lagen om det inte var för Richerts och Lagkommitténs förslag, utan istället presenterats först i samband med att dödsstraffet i fredsvid avskaffades 1921.

Intresset väcks att granska Richerts förslag när det kommer till straffskalorna. Han menade att fängelsestraffet skulle sträcka sig från en månad till tio år, alternativt verkställas på livstid. Det förslaget överensstämmer med den straffskala som tillämpades i Sverige innan maximistraffet höjdes till arton år, 2009. Som framgått tidigare har tankarna i modern tid pendlat när det gäller hanteringen av brottslingar, från enbart behandling till enbart straff för att nu befinna sig någonstans mittemellan de två alternativen. Detta är i princip helt i enlighet med vad Richert förespråkade för cirka 200 år sen. Det kan framstå som ganska häpnadsväckande att utvecklingen inte tett

sig annorlunda utan att svensk straffrätt omedvetet har gått tillbaka och följer tankegångar som uppstod redan på 1800-talet.

Johan C.W. Thyrén tyckte, i likhet med dagens regering, att samhällsskyddet legitimerade livstidsstraffet. Just samhällsskyddet är ett av regeringens främsta argument till behållandet av livstidsstraffet. Tidigt 1900-tal återkommer i tidigt 2000-tal.

Thyrén var övertygad om att livstidsstraffet behövdes och att det hade en lika stark avskräckande förmåga som dödsstraffet. Precis som Richert ansåg nämligen Thyrén att både den avskräckande funktionen och förbättringstanken var viktiga argument för straff. Denna uppfattning ledde till att Thyrén i utredningen för dödsstraffets avskaffande, där han var ordförande, kom till slutsatsen att dödsstraffet skulle avskaffas i fredstid och livstidsstraffet ta dess plats på straffskalan. Riksdagen röstade senare igenom utredningens förslag. Givetvis var detta beslut en milstolpe för livstidsstraffets användning. Dödsstraffet hade hela tiden funnits i bakgrunden som lagens strängaste straff men efter omröstningen 1921 fick livstidsstraffet ta över denna roll och gavs därmed en ny, utökad betydelse. Avskaffandet av dödsstraffet och införandet av livstidsstraffet i dess ställe utgjorde ännu ett led i humaniseringen av straffen. Thyrén hade personligen stort inflytande över denna utveckling. Att valet föll på livstidsstraffet som ersättningsstraff får ses som naturligt då ett behov av ett verkligt strängt straff ansågs finnas.

Brottsförebyggande rådets konferens 1974 var startskottet för en ny straffideologi som förespråkade bl.a. förutsebarhet och proportionalitet. Ideologin ledde till upphävandet av två tidsbestämda påföljder, ungdomsfängelse och internering. Livstidsstraffet har visserligen nämnts i utredningar, men endast kort och främst har diskussionen då förts i termer av att behålla straffet.

Ett avskaffande skulle kunna vara en fortsättning på humaniseringen av straffen i Sverige genom att det hade ökat rättssäkerheten för de dömda. I likhet med hur dödsstraffet avskaffades på 1920-talet p.g.a. exempelvis urbanisering, sekularisering och dåtida förd politik, kan det antas att livstidsstraffet också kommer att avskaffas tämligen snart, då tiden borde vara mogen för ett sådant beslut. Samtidigt är det mycket som talar emot att ett avskaffande blir verklighet inom de närmsta åren. Livstidsstraffet har nämligen anpassats till nuvarande situation, dels genom tillkomsten av omvandlingslagen som möjliggör modifiering av straffet i efterhand och dels genom förändringen av straffskalan för mord som utökats vad gäller den alternativa, tidsbestämda påföljden. Sen 2009 kan arton års fängelse dömas ut tidsbestämt och detta faktum begränsar givetvis livstidsstraffets användning, vilket också var lagstiftarens vilja. Numera ska livstidsstraffet endast utdömas för de allvarligaste fallen av mord. Vidare står regeringen fast vid sin övertygelse att livstidsstraffet är nödvändigt såsom samhällets yttersta fördömande och inga planer finns på ett avskaffande.

5.2 Högsta domstolens dom i NJA 2007 s. 194

På grund av Högsta domstolens dom i NJA 2007 s. 194 upphörde livstidsstraffet att vara det allmänt förekommande straffet för mord. Domstolen konstaterade nämligen att livstidsstraffet skulle förbehållas endast de allvarligaste fallen av mord och detta uttalande ledde snabbt till lagstiftning som utökade det tidsbestämda straffets intervall till maximalt arton år. Hitintills hade domstolarna enbart haft tillgång till två så vitt skilda påföljder som fängelse på tio år respektive fängelse på livstid, vilket inte var tillfredsställande för rättssäkerheten. Systemet innebar bl.a. att proportionalitetsprincipens krav blev svåra att leva upp till. Domstolarna behövde en utökad straffskala för att kunna ta hänsyn både till förmildrande och försvårande omständigheter i det enskilda fallet. Detta var också regeringens mål med ändringen. Med en mer nyanserad straffskala skulle en bättre straffmätning göras. Dessutom måste det uppfattas positivt ur ett humanitetsperspektiv att användandet av livstidsstraffet har minskat efter lagändringen.

5.3 Omvandlingslagen och regeringens nådeinstitut

Tillkomsten av omvandlingslagen får, trots vissa komplikationer avseende dess tillämpning, ändå anses vara ett bidrag till ökad rättssäkerhet. I och med lagens inträde kan nu livstidsdömda efter tio års avtjänat straff få möjlighet till en andra prövning hos domstol för att få straffet tidsbestämt. Detta har inneburit en markant skillnad mot det tidigare förfarandet med nådeinstitutet, som fortfarande finns kvar, men som i praktiken inte använts sen omvandlingslagen trädde i kraft. Regeringen behövde inte motivera varför nåd inte gavs och gjorde inte heller så, vilket naturligtvis måste ha varit destruktivt för de sökande. Prövningen vid domstol ska däremot motiveras, men får dock anses vara ganska komplicerad. Att ta hänsyn till den tid som den dömda redan har avtjänat och hur pass väl denne har medverkat till att främja sin anpassning i samhället, medför kanske inte svårigheter, men däremot kan det inte vara alldeles enkelt att bedöma risken för återfall. Många av de ansökningar gällande omvandling som fått avslag, har fått det med motiveringen att risken för återfall ansetts vara för hög.

I fallet med Mattias Flink uttalade Högsta domstolen att det alltid finns ett moment av osäkerhet vid bedömningen av återfallsrisken. I sina domskäl lade Högsta domstolen vikt vid att Flink avtjänat en lång tid av sitt straff, sju ton år, uppnått en hög ålder samt troligen kommer att stå under Kriminalvårdens uppsikt efter sin frigivning. Dessa omständigheter föranledde bedömningen att risken för återfall ansågs låg och domstolen valde därför att omvandla Flinks livstidsstraff till ett tidsbestämt fängelsestraff på trettio år.

Högsta domstolens dom har inte någon hög prejudicerande verkan beträffande hur bedömningen av återfallsrisken ska göras, men viss vägledning ges avseende relevanta faktorer att ta hänsyn till. Den största svårigheten är, att det faktiskt inte går att utarbeta en mall för hur en bedömning av återfallsrisken ska göras, utan det måste vara omständigheterna i det enskilda fallet som avgör. Domstolarna får vid sin bedömning hjälp i form av yttranden från både Kriminalvården och Rättsmedicinalverket. Dessa yttranden ger domskälen tyngd, men frågan är hur rättssäkert systemet egentligen är. Domstolarna har i åtskilliga fall hänvisat till just en för hög återfallsrisk, när de gett avslag på omvandlingsansökningar. Det är förståeligt att domstolarna väljer att inta en försiktig inställning, men det kan givetvis leda till att vissa livstidsdömda får sitt straff omvandlat till ett onödigt långt fängelsestraff eller i värsta fall, inte får det omvandlat alls och får fortsätta att leva i ovisshet.

5.4 Slutsatser

Nedan följer ett resonemang om livstidsstraffets relevans idag.

5.4.1 Livstidsstraffets relevans i 2000-talets Sverige

Livstidsstraffets relevans är till stor del beroende av i vilken utsträckning det utdöms av domstolarna framöver. Som visats i framställningen har fram till år 2007 ett visst manér dominerat vid bedömningen av mordfall, något som lett till i många fall rutinmässiga beslut om påföljd. Den ursprungliga tanken med livstidsstraffet har helt förlorat sin betydelse och idag dominerar ett mer humanitärt synsätt. Detta har lett till en försvagning av straffets symbolvärde och det har i sin tur medfört svårigheter att upprätthålla respekten för straffet hos allmänheten. Visserligen har en avsevärd straffskärpning skett, då ett livstidsstraff som tidigare gav sex till åtta år, på senare tid kommit att omfatta mellan arton till tjugofem år. Frågan är då om denna straffpåföljd, i sin otydlighet, fortfarande kan anses vara försvarlig.

Inom modern kriminalpolitik har kravet på att brottslingen ska tillfogas lidande sen länge avskaffats och ersatts av preventiva syften för att garantera rättsreglernas respekt. Beträffande livstidsstraffet, har det med tiden i princip uteslutande kommit att utdömas för mord. Kan då mord i allmänhet anses begångna uppsåtligen? Praxis visar att de allra flesta mord är spontana och oöverlagda handlingar, som ej skulle ha påverkats av ett avskräckande straff. Av den anledningen är ett fängelsestraff, som är obestämt i tid, effektlöst vad gäller den preventiva aspekten.

Regeringen hävdar att livstidsstraffet behövs för att visa samhällets avståndstagande från de svåraste brotten. Skulle inte samma effekt uppnås med ett långt tidsbestämt straff och varför anses det längsta tidsbestämda fängelsestraffet på arton år inte tillräckligt fördömande? Ett faktum som direkt motsäger regeringens nyss nämnda argument är att livstidsstraffet idag inte i något fall innebär livstids fängelse. Den livstidsdömde frigges förr eller senare och numera ofta redan efter arton år. Livstids fängelse finns överhuvudtaget inte längre i praktiken. I likhet med vad Fängelsestraffkommittén framhöll utgör livstidsstraffet endast ett tomt hot – straffet fungerar, som om det vore tidsbestämt. Det enda resultatet som fås av att ha kvar livstidsstraffet är ett minskat förtroende för rättsväsendet.

Livstidsstraffet bär dessutom en inhuman prägel då tidsobestämmdheten är rättsosäker och strider mot den grundläggande principen om förutsebarhet. Detta argument håller för övrigt regeringen med om i sin utredning från 2007.

Professor Per Ole Träskman uttalar att varje brott har ett konkret straffvärde, vilket medför att det i princip inte skulle föreligga något hinder för att tidsbestämma straffet mer exakt även för de allvarligaste brotten. Problemet med att det proportionella straffet kan bli långvarigt, motverkas av den fördel som ett konkret besked om ett tidsbestämt straff innebär framför att sitta fängslad i ovisshet om och när en frigivning kommer att ske.

5.4.2 En modern påföljd?

Det missvisande begreppet livstids fängelse har inte längre en plats i det moderna svenska rättssystemet. Det har förlorat sitt symboliska värde och det är enbart stötande för det allmänna rättsmedvetandet att grova brottslingar kan dömas till livstids fängelse och sen få sina straff omvandlade. Istället borde enbart tidsbegränsade fängelsestraff tillämpas. Hur straffskalorna i tid ska utformas blir då en viktig fråga för lagstiftaren.

När det gäller brott mot rikets säkerhet bör undantag kunna göras. Vid exempelvis spionage, i krigs- och fredstid, måste det finnas en möjlighet att hålla den dömda spionen i förvar så länge en risk för rikets säkerhet kvarstår. Samma sak gäller vid de brott där tidsobestämda, frihetsberövande straff är nödvändiga. Efter senare års olika terrorbrott ställer verkligheten nya krav på rättssamhället. I vissa fall lämnas inget utrymme för varken behandling, omvandling eller nådeansökningar med hänsyn till brottsoffer och anhöriga, såsom efter dåden i Norge 2011.

Praeterea censeo Carthaginem esse delendam.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Tryckta källor

Statens offentliga utredningar

SOU 1923:9 Förslag till strafflag, allmänna delen, samt förslag till lag angående villkorlig frigivning jämte motiv

SOU 1953:17 Enhetligt frihetsstraff m.m.

SOU 1956:55 Skyddslag

SOU 1986:13-15 Påföljd för brott

SOU 1995:91 Ett reformerat straffsystem

SOU 2007:90 Straffskalan för mord

Propositioner

Prop. 2005/06:35 Lag om omvandling av fängelse på livstid

Prop. 2008/09:118 Straffet för mord m.m.

Litteratur

Aspelin, Erland: ”Straffets grunder – Historisk bakgrund”. I: *Svensk Juristtidning* 1999

Häthén, Christian: ”Stat och straff – Rättshistoriska perspektiv”, Lund 2004

Häthén, Christian: ”Straffrättsvetenskap och kriminalpolitik – De europeiska straffteorierna och deras betydelse för svensk strafflagstiftning 1906-1931. Tre studier”. Lund 1990

Seth, Ivar: ”Överheten och svärdet – Dödsstraffdebatten i Sverige 1809-1974”. Rättshistoriskt bibliotek band 35, Norrtälje 1984

Sundell, Jan-Olof: ”Karl Schlyter: en biografi”, Stockholm 1998

Thyrén, Johan C.W: ”Principerna för en strafflagsreform – I, Straffets sociala uppgift. Straffsystemet”. Lund 1910

Thyrén, Johan C.W: ”Principerna för en strafflagsreform – III, Brottsbegreppets subjektiva sida. Försök. Subjektsflerhet. – Sammanfattning av de legislativa resultaten i delarne I-III”. Lund 1914

Träskman, Per Ole: ”Utestängning genom tidsbestämd inspärning – det problematiska livstidsstraffet”. I: *Nytter det? Mosaik om kriminalforsorg og kriminalpolitik*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, Köpenhamn 2001

Elektroniska källor

Ask, Beatrice: ”Ny straffskala för mord ger längre tid i fängelse”. I: *Dagens Nyheter Debatt* 2007-10-04. Hämtad 12 maj 2013 från:
<http://www.dn.se/debatt/ny-straffskala-for-mord-ger-langre-tid-i-fangelse>

Sundling, Janne: ”Brott och straff: tuffare tag”. I: *Fokus* nummer 2006-03. Hämtad 25 maj 2013 från:
<http://www.fokus.se/2006/01/brott-och-straff-tuffare-tag/>

Kriminalvården. ”Statistik över livstidsdömda”. Hämtad 11 maj 2013 från:
<http://www.kriminalvarden.se/Statistik/Livstidsdomda/Statistik-over-livstidsdomda/>

Kriminalvården. ”Livstidsstraff”. Hämtad 11 maj 2013 från:
<http://www.kriminalvarden.se/Fangelse/Livstidsstraff/>

Regeringskansliet - Justitiedepartementet. ”Nåd – skäl och bedömning”. Publicerad 13 februari 2007. Uppdaterad 11 maj 2010. Hämtad 14 maj 2013 från:
<http://www.regeringen.se/sb/d/2296/a/76820>

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1995 s. 48

NJA 2007 s. 194

NJA 2008 s. 579 I-III

NJA 2011 s. 872

Hovrätterna

Göta hovrätt B 1297-07

RH 2010:2